

UYUŞTURUCU TECRÜBELERİ VE MİSTİSİZM

Psychedelic Experiences and Mysticism

Abdullatif TÜZER*

Özet

Batıda, uyuşturucu tecrübeleriyle mistik tecrübeler arasındaki ilişki konusunda araştırma yapan birçok bilim adamı ve mistisizm konusunda uzman düşünürün ortak kanaati, LSD (Liserjik asit dietilamid), meşkalin, DMT (Dimethyltryptamine), psilocybin vb. maddelerin gerçek mistik tecrübeler doğurduğu ve uyuşturucuların kişide meydana getirdiği farklı bilinç hallerinin aynı zamanda mistik haller olduğu yönündedir. Gerçekten de, uyuşturucu olarak mistik tecrübe geçirdiklerini iddia edenlerin anlattıklarıyla otantik mistiklerin anlattıkları arasında dikkat çekici bir fenomenolojik benzerlik bulunmaktadır. Dolayısıyla, öyle görünüyor ki, uyuşturucular, fenomenolojik açıdan, kişiye mistik tecrübe yaşatma potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte, uyuşturucuların neden olduğu bilinç genişlemesi ya da akut manik halin, sadece mistik yolun başlangıç aşamasına tekabül ettiği söylenebilir. Uyuşturucularla mistik yolun üst aşamalarına ulaşmak oldukça güçtür. Ayrıca, uyuşturucuların kişiyi şizofreniye sürüklemeye tehlikesi olduğu gibi, uyuşturucu olarak yaşanan hallerin gündelik ve bireysel hayatla bütünleştirilememesi ve bu tecrübelerin, kişide ruhsal anlamda pozitif bir dönüşüm gerçekleştirilememesi sıkıntısı vardır.

Anahtar Kelimeler

Perennializm, bağlamsalcılık, mistisizm, uyuşturucu, L.S.D., D.M.T., meşkalin, psilocybin, birlik, saf bilinç, akut manik hal, pozitif ve negatif şişme, ben ötesi psikoloji, şizofreni, psikoz, Tanrı makinesi (ahtapot).

Uyuşturucu tecrübeleriyle mistik tecrübeler arasındaki ilişkiyi irdeleyebilmemiz için öncelikle, mistisizmin ne olduğunun veya bundan ne anlaşıldığının ortaya konması gerekir. Bu konuda Batıda yapılan araştırmalara bakıldığında, genel olarak iki temel görüşün hakim olduğu görülür: Perennializm (perennialism) ve bağlamsalcılık/inşâcılık (contextualism/constructivism). Mistisizm konusunda en çok rağbet gören ve bu alanda hakîm paradigma olarak kendisini kabul ettiren görüş olan perennializm, bilincin bütün deneysel içeriğinin atıldığı, bilincin bomboş hale gelip artık kendisi dışında hiçbir nesnesinin olmadığı, suje-obje ikiliğinin ortadan kalktığı, benliğin ya da bireysel kimliğin yok

Abstract

The view common to great number of western scientists and authorities in mysticism about the relation between drugs or psychedelic experiences and mystical experiences is that such drugs or psychedelics as L.S.D., D.M.T., mescaline, psilocybin tend to produce authentic mystical experiences, and altered states of consciousness the drugs cause are, at the same time, mystical states of consciousness. In fact, the descriptions of participants in psychedelic sessions are phenomenologically the same as the descriptions of authentic mystics. Thus, it seems that psychedelics have potential to bring about mystical experiences. But, expansion of consciousness or acute manic state the psychedelics cause are only the beginning or initiative stage of mystical way. However, it is fairly difficult to reach at the highest stages of mystical way through psychedelic experiences. Moreover, it is always possible to drift into schizophrenia in psychedelic experiences. In addition, the contents of psychedelic experiences can not be integrated into common or ordinary and individual life. And the psychedelic experiences are not able to conduce to a spiritually positive transformation, as in the mystical experiences, in a person.

Key Words

Perennialism, contextualism, mysticism, drugs, L.S.D., D.M.T., mescaline, psilocybin, union, pure consciousness, acute manic state, positive and negative inflation, transpersonal psychology, schizophrenia, psychosis, God machine (octopus).

olduğu, bireysel benle Evrensel veya tanrısal benin "Bir" olduğu "birlik tecrübesi"ni veya "saf bilinç" halini mistik tecrübe olarak tanımlar. Bu görüşün nezdinde birlik tecrübesi, bütün kültür ve dinlerdeki aynı evrensel fenomendir. Bu tecrübe, içerisinde akılsal, duyuşsal, imgesel, kısaca yorumsal hiçbir unsur barındırmadığı için "verilmiş", saf bir tecrübedir. Bu yüzden, bütün mistik tecrübeler özde birdir. Farklı kültür ve dini geleneklere ait, görünüşte birbirinden farklı görünen mistik tecrübeler, mistiklerin bu saf, "verilmiş" tecrübeye, tecrübe sonrası ekledikleri yorumlardan ayıklandıkları taktirde, hepsinin de "Bir" veya "birlik"ten söz ettiği ortaya çıkacaktır. Bu tecrübeler akıl, zaman ve mekan üstüdür, anlatılmaz ve paradoksaldir, gerçeklik ve nesnellik duygusu

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, atuzer@hotmail.com

taşımaktadır, büyük bir mutluluk kaynağıdır, nihai, kutsal veya tanrısal bir varlığın dolaysız bir kavranışını içermektedir. Bu anlayışa göre, insan ile Tanrı arasındaki boşluk veya ayrımı koruyan ve dolayısıyla ikilik içeren teistik tecrübeler ya gerçek birer mistik tecrübe değildir, ya gerçekte birliği tecrübe eden mistiğin, tecrübe sonrasında birlik tecrübesine getirdiği rasyonel yorumdur, ya da mistiğin dini gelenek ve otorite korkusu ve baskısı nedeniyle teistik yorumta zorlandığı birlik tecrübeleridir. Dolayısıyla, teistik anlamda Tanrı, mistik tecrübenin konusu olamaz. Tabi ki, yine bu anlayışa göre, aşırı duygusal tecrübeler, akılsal, duygusal veya başka türden herhangi bir unsur ve çokluk içeren vahiy tecrübeleri, paranormal tecrübeler, cin veya ruhlarla temas, şamanik, büyüsel vb. tecrübeler de aslında mistik tecrübe kategorisine girmezler.¹

¹ Bkz. Walter Terence Stace, *Misticizm ve Felsefe*, çev. Abdullatif Tüzer, İnsan Yay., İstanbul 2004, s. 60 vd.; More'a göre tüm kültürlerde ortak olan fenomenolojik içeriği sonsuz mutlak bir birlikte yutulma olan ama kültürlere göre farklı yorumlanan bir evrensel mistik tecrübe vardır. Yani tecrübe aynı, yorumu farklıdır. Paul Elmer More, *Christian Mysticism: A Critique*, London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1932, s. 93; D. T. Suzuki ise "Hıristiyanlık ve Budizmde Mistik Yaşam" adlı eserinde Budist ve Hıristiyan mistik tecrübelerinin birbirinden temelde farklı olmadığını, farklılığın sadece terminoloji meselesinde düğümlendiğini göstermeye çalışır ve boşluk tecrübesinin tüm mistisizmlerde ortak olduğuna işaret eder. D. T. Suzuki, *Hıristiyanlık ve Budizmde Mistik Yaşam*, çev. Serdar Altalp, Ruh ve Madde Yay., İstanbul 1991; Huston Smith, *Way Things Are: Conversation with Huston Smith on the Spiritual Life*, University of California Press, 2003, s. 37 vd.; Huston Smith, "Is There a Perennial Philosophy?", *Journal of American Academy of Religion*, vol: 60, 1989, s. 553-566; Robert K. C. Forman, "Mysticism, Constructivism and Forgetting", *The Problem of Pure Consciousness*, ed. By Jensine Andresen and Robert K. C. Forman, Oxford University Press, New York, London 1990, s. 3-43; Philip C. Almond, *Mystical Experience and Religious Doctrine: An Investigation of the Study of Mysticism in World Religions*, Berlin: Mouton 1982, s. 173 vd.; Evelyn Underhill, *Mysticism: A Study in the Nature and Development of Man's Spiritual Consciousness*, 12. Edition, Methuen-London, 1960, s. 171, 413 vd.; F. C. Happold, *Mysticism: A Study and an Anthology*, Penguin Boks, 1990, s. 118; Frits Staal, *Exploring Mysticism*, Penguin Books, 1975, s. 160 vd.; Abraham Maslow, *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*, çev. H. Koray Sönmez, Kuraldışı Yay., İstanbul 1996, s. 41 vd.; W.R. Inge'nin sözleriyle "tüm mistikler aynı dili konuşur", *Mysticism in Religion*, Rider&Company, London 1969, s. 157; Aldous Huxley'in *Kalıcı Felsefe* adlı eseri tüm mistisizmlerin birliğini göstermeye yönelik bir antolojidir. Aldous Huxley, *Kalıcı Felsefe*, çev. Latif Boyacı, İnsan Yay., İstanbul 1996; Frithjof Schoun, *Dinlerin Aşkın Birliği*, çev. Yavuz Keskin, Ruh ve Madde Yay., İstanbul 1992; Arthur J. Deikman, "A Functional Approach to Mysticism", *Cognitive Models and Spiritual Maps*, ed. by Jensine Andresen and Robert K. C. Forman,

Temelde Kant'tan ilhamını alan ve perenniya-lizmin tam karşısında yer alan bağlamsalcılık, hiçbir tecrübenin saf, dolaysız, yorumsuz olamayacağını öne sürer. Çünkü kavramlar olmadan, yorum olmadan dünyayı dolaysız bir biçimde tecrübe etmek mümkün değildir. Asıl önemlisi, perennyalistlerin yaptığı gibi, "verilmiş" olanı yorumdan ayırmak ve saf olanı ortaya koymak epistemolojik olarak imkansızdır. Çünkü, yorum, tecrübe sonrasında tecrübeye eklenen bir şey değil, bizzat tecrübe öncesinde tecrübeyi hem biçim, hem de içerik olarak belirleyen bir şeydir. Bu yüzden, insanın, içerisinde bulunduğu ve onu dil, düşünce, inanç vs. bakımından belirleyen, onun bilincine daha baştan şekil veren sosyo-kültürel bağlamı aşarak evrensel bir şeyi tecrübe etmesi mümkün değildir. Bu anlayışa göre, evrensel bir mistik tecrübeden bahsetmek anlamsız ve yanıltır. Farklı dini geleneklere göre şekillenen ve belirlenen birbirinden farklı mistik tecrübeler vardır. Kısaca, bu yaklaşım, mistisizm konusunda çoğulcu bir bakış açısını temsil eder. Hiçbir zaman, sufilerin fenâsı, Zen Budistlerin Kensho'su, Hıristiyanların Manevi Evliliği, Taoizmin Tao'su, Budizmin Nirvanası Yahudilerin Devekuth'u aynı değildir. Hepsisi de "Bir", "Hakk" veya "Gerçeklik"ten söz

Imprint Academic, 2000, s. 75-91; Andrew B. Newberg and Eugene G. d'Aquili, "The Neuropsychology of Religious and Spiritual Experience", *Cognitive Models and Spiritual Maps*, s. 251-266; Ken Wilber, "Waves, Streams, States and Self", *Cognitive Models and Spiritual Maps*, s. 145-176; Ken Wilber, "En Son Bilinç Hali", *Aydınlanma Nedir?*, editör: John White, çev. Cengiz Erengil, Ayna Yay., İstanbul 2002, s. 293 vd.; Toshihiko Izutsu, *Taoçulukta Anahtar Kavramlar*, çev. Ahmet Yüksel Özemre, Kaknüs Yay., İstanbul 2001; S. Radhakrishnan, *East and West in Religion*, London 1933; Rudolf Otto, *Mysticism East and West*, translated by Bertha L. Bracey and Richenda C. Payne, Collier Books, New York 1962, s. 71; Schleiermacher, *On Religion*, Cambridge University Press, 1998, s. 31-32; Ninian Smart, "The Purification of Consciousness", *Mysticism and Religious Traditions*, ed. By Steven T. Katz, Oxford University Press, 1983, s. 124-127; Ninian Smart, *The Yogi and Devotee*, London: Allen and Unwin, 1968, s. 42, 76 vd.; William James, *The Varieties of Religious Experience, A Study in Human Nature*, Longmans, Gren and Company, The Modern Library, New York 1929, s. 371 vd., 410, 415, 494; Afifi de Müslüman sufilerin fena, cem hali veya ayn-ı tevhit isimlerle ifade ettikleri vahdet-i şühudun, din, ırk ve bu tecrübeyi isimlendirme farklarına karşın, büyük mistiklerin tecrübe ettiği evrensel bir "hal" olduğunu tespit ettiklerini söyler. Ebu'l-Ala Afifi, *Tasavvuf: İslamda Manevi Hayat*, çev. Ekrem Demirli ve Abdullah Kartal, İz Yay., İstanbul 1996, s. 160; Richard H. Jones da Stace ve Otto'nun etkisi altında olan ve dolayısıyla onlara bağlı kalarak "derinlik-mistik tecrübe" ve "doğa-mistik tecrübe" olmak üzere iki türü olan bir evrensel birlik tecrübesini savunanlardandır. Bkz. Richard H. Jones, *Mysticism Examined: Philosophical Inquiries into Mysticism*, State University of New York Press, 1993, s. 3, 19.

etmiş olsa bile, belli bir geleneğin "Bir'i veya "Gerçeklik'i başka bir geleneğinkiyle aynı değildir. Sonuç olarak, bağlamsalcılık, dini bir anlam veya yorum içeren ve doğal açıklama veya terimlerle açıklanamaz olduğu kabul edilen tecrübeleri dini veya mistik tecrübe olarak kabul eder. Buna göre, dini bir anlam içeren ve doğal açıklamaya direndiği öne sürülen tüm olağanüstü nitelikli tecrübeler, insandan bağımsız Tanrının tecrübe konusu olduğu teistik tecrübeler ve vahiy tecrübeleri, paranormal tecrübeler vb. dini veya mistik tecrübe kategorisine girmektedir.²

Bununla birlikte, mistisizm konusunda pereniyalizm hakim paradigma olarak kabul gördüğü için, uyuşturucu tecrübeleriyle mistik tecrübeler arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmacı ve bilim adamları da kendi araştırmalarında çoğunlukla "birlik tecrübesi"ni temel ve geçerli fenomen olarak almışlardır.

Acaba LSD, DMT, Psilocybin, Meskalin vb. bilinç hallerinde değişim yaratan kimyasallarla (Psychedelic ilaçlar) ya da uyuşturucularla yaşanan tecrübelerin de, fenomenolojik benzerliği nedeniyle gerçek mistik tecrübeler olduğu ya da bu tecrübeleri doğurduğu söylenebilir mi? Söylenebilirse, o zaman mistik tecrübeler salt beynin kimyasının değişimine indirgenerek ya da bilinçaltıyla açıklanabilecek tecrübeler midir? Eğer uyuşturucu alınarak gerçekleşen tecrübelerle gerçek mistik tecrübeler birbirinin aynı ise, o zaman bu uyuşturucuların klinik psikiyatride şizofreniye benzer bir hal yaratmak üzere kullanıldığı düşünülmüşse, bazı nörotik, patolojik, psikotik ruhsal rahatsızlıklar mistik tecrübelerle atfedilebilir mi?

İçinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında William James, herkesçe bilinen bir sözünüle sağgörülü olarak, bizim normal uyanık bilincimizin sadece bilincin özel bir türü olduğunu, oysa onun yanında, en ince bölmelerle ondan ayrılan bütünüyle farklı potansiyel bilinç formlarının olduğunu belirtmiştir. Başka bir deyişle, insan zihni içerisinde haritası çıkarılmayan ve bilinmeyen pek çok

dünya vardır. Şimdi psikologlar bu dünyalara müthiş bir ilgi duymaktalar; onlar insani bilinç alanında keşfedilmeyi bekleyen neredeyse sonsuz olanakların farkına varmışlardır. Öyle görünüyor ki içsel uzayda keşif yolculukları hakkındaki tüm popüler konuşmalar sırf bilimkurgu değildir. İçsel uzay giderek dışsal uzay kadar çok ilgi çekici olmaktadır. LSD, meskalin ve benzeri uyuşturucular (kötüye kullanımları hakkında ne söylenirse söylensin) yeni bir çevreyi, yeni bir dünyayı, gerçekliğin başka boyutunu açığa çıkarmaktadır; idrakin psikofizyolojisi de heyecan verici çağımızın en heyecan verici serüvenlerinden birisi olmayı vaat ediyor. Kısaca, kendimizi yeni bir bilimin eşliğinde bulmaktayız. Bu, bilinç bilimidir, zihin-genişlemesi, artmış idrak bilimidir.³

Yukarıda sözü edilen yeni bilimdeki araştırmalar; normal bilinç düzeyinden farklı bir bilinç düzeyine, mistik bilinç düzeyine ulaştıkları söylenen mistiklerin kendi içsel serüvenlerini anlattıkları eserlerde betimlenen bilinç halleriyle LSD, meskalin vb. uyuşturucuların neden olduğu bilinç halleri arasında çok yakın benzerliklerin olduğu sonucunu ortaya koymuş ve bilinç hallerinde değişim yaratan ilaçların neden olduğu tecrübelerle mistik tecrübeler arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar mistisizm araştırmalarında kendine önemli bir yer bulmuştur.

William James'in alkolle ilgili sözleri bu açıdan ilginçtir. O, alkolün insanlık üzerindeki egemenliğinin kökeninde, onun insan doğasında varolan mistik yetileri uyarmasını bulur. Sarhoş bilinç, mistik bilinçten bir parçadır. Bir üst düzeyde James, kendisinin bizzat denediği nitrous oxide tecrübesinde tüm karşıtların bir birlikte uzlaştığını, birliğe kavuştuğunu algılamıştır. O, buna "yapay mistik zihin hali"⁴ der. Hatta James, nitrous oxidenin neden olduğu transta gerçek bir metafiziksel içedoğuşa muhatap olduklarını söyleyen birçok kişiyi tanıdığını söyler. Dolayısıyla, James'in uyuşturucularla yaşanan tecrübeler konusundaki yargısı nettir: Bilinç hallerinde değişim yaratan ilaçlar "mistik bilinci olağanüstü düzeyde uyarırlar."⁵ James'in, bilincin rasyonel olanından farklı düzeyleri olduğuna ilişkin kanaatinin altında söz konusu nitrous oxide tecrübesi vardır.

James, bilinç düzeyleriyle ilgili bir başka gerçeğe daha dikkat çeker. İnsana anlam, enerji, iyimserlik, birlik duygusu ve sağlıklı bir kişilik aşıl原因an mistisizmin, yani dinî mistisizmin yanında, bir de deliliğin karakteristik semptomlarının mistik düşüncelerle iç içe girdiği diyabolik/şeytani mistisizm vardır. Asıl önemlisi, "klasik mistisizmle bu daha düşük mistisizm aynı zihinsel düzeyden, bilimin varlığını kabul et-

² Bkz. Steven T. Katz, "Language, Epistemology and Mysticism", *Mysticism and Philosophical Analysis*, ed. By Steven T. Katz, Oxford University Press, 1983, s. 26, 32-39, 46; Bruce Garside, "Language and Interpretation of Mystical Experience", *International Journal for the Philosophy of Religion*, vol: 3, 1972, s. 99; Hans H Penner, "The Mystical Illusion", *Mysticism and Religious Traditions*, s. 89; Robert M Gimello, "Mysticism in its Context", *Mysticism and Religious Tradition*, s. 63; Carl A. Keller, "Mystical Literature", *Mysticism and Philosophical Analysis*, s. 76-77, 95-96; Peter Moore, "Mystical Experience, Mystical Doctrine, Mystical Technique", *Mysticism and Philosophical Analysis*, s. 108; Peter Donovan, *Interpreting Religious Experience*, s.28; Wayne Proudfoot, *Religious Experience*, University of California Press, London 1985, s-76 vd., 177 vd., 185; Joseph Runzo, "Relativism and Religious Experience", *Religious Experience and Religious Belief*, s. 128.

³ William Johnston, *Silent Music: The Science of Meditation*, Fontana, Fount Paperbacks, 1977, s. 22.

⁴ William James, *The Varieties of Religious Experience*, s. 379.

⁵ William James, a.g.e., s. 378.

meye başladığı ama hakkında gerçekte çok az şey bilinen o büyük bilinçaltı ya da sınır ötesi alandan doğar.⁶ Bununla birlikte, dinî mistisizmi şeytani mistisizmden ayıran en önemli şey, James'e göre, bunların meyveleridir. İlki iyimserliği, sağlıklı bir zihni, ikincisi ise kötümserliği, hasta ruhluluğu yaratır. Ve bir varsayım olarak James, dini tecrübede kendimizi ilişkili hissettiğimiz "daha [üstün olan]" ya da Tanrının, öte tarafta ne olursa olsun, beri tarafta bilinçli hayatımızın bilinçaltı devamı olduğunu ileri sürer.⁷

Mistik tecrübe-uyuşturucu ilişkisi konusundaki görüşleriyle üzerine en çok ilgiyi çeken isim, kuşkusuz Aldous Huxley olmuştur. Huxley, henüz meskalin tecrübesi yaşamadan daha işin başında şöyle düşünüyordu: "Hipnoz, örnekleme veya oto-hipnoz yoluyla, sistematik meditasyonla ya da uygun uyuşturucuyu alarak görsel dehaların, medyumların, hatta mistiklerin nelerden bahsettiklerini içerden bilebilecek şekilde sıradan bilinç halini değiştirebileceğim bana her zaman mümkün görünmüştür."⁸ Huxley, geçirdiği meskalin tecrübesini en ince ayrıntılarına kadar betimler. Bu tecrübede mekan önemsizleşir, sonsuz süre algılanır, her şeyin iç ışığıyla parladığı ve belirginliğinde sonsuz olduğu bir dünya kendisini gösterir, ego zayıflar ve benlik ortadan kalkar ve böylece her şeyin birliği duyumsanır, renkler daha bir canlılık ve yoğunluk kazanır, algı kapıları temizlenir ve her şey olduğu gibi görünür.⁹ Huxley'in kendi sözleriyle: "İşte bir insan böyle görmeli, şeyleri gerçekten oldukları gibi."¹⁰ Dahası o, Hıristiyan mistisizminin İlahi Müşahedesini (Beatific Vision) Hindu sat-chit-ananda'yı, Budist Öylelik (Suchness) ve Boşluk'u (Sunyata) yaşamış ve bunların ne olduğunu kesin olarak ve bütünüyle anlamıştır. Ancak, Huxley'in meskalin tecrübesinin bir noktasında saf, renkli, parlak ışıklı cennetin yerini yakıcı ve korku dolu bir şizofreni cehennemi almıştır. Bu noktada o, deliliğin nasıl bir şey olduğunu anlamıştır. Cehennem, her şeyin iğrençlik kazandığı, her olayın nefret yüklü olduğu, dehşetin, düşmanlığın ve kötülüğün kol gezdiği bir dünyayı tasvir eder. Ve bu cehennem, şizofrenler ve iyi olmayan şartlarda ve sağlıklı bir kafaya sahip olmadan meskalin vb. uyuşturucular alanlar yaşamaktadırlar. Özellikle inanç ve sevgi yoksunluğu, görsel tecrübenin cehennem olması en önemli amilidir.

6 William James, a.g.e., s. 417.

7 William James, a.g.e., s. 502.

8 Aldous Huxley, *Algı Kapıları*, çev. Mehmet Fehmi İmre, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s. 11.

9 Aldous Huxley, a.g.e., s. 12 vd.

10 Aldous Huxley, a.g.e., s. 25.

Huxley, tüm bu yaşadıklarından sonra, mistisizm araştırmaları açısından da çok önemli uzanımları olan şu yargıya ulaşır: "Öyle veya böyle, bütün deneyimlerimiz kimyasaldır ve eğer bazılarının sadece 'ruhani', sadece 'entelektüel', sadece 'estetik' olduklarını hayal ediyorsak, bu sadece, bu deneyimler vuku buldukları anda iç kimyasal çevreyi inceleme işine hiç girişmediğimiz içindir."¹¹ Mistisizm alanına baktığında Huxley orada, tıpkı meskalinle aynı sonuçları verecek şekilde oruç, az yemek ve az uyumak, bedeni çeşitli işkencevari uygulamalara maruz bırakmak gibi (Henry Suso ilginç örnektir bunun için) gövde kimyasını değiştirmeye yarayan çeşitli mistik uygulamalarla karşılaştığını belirtir. Tıpkı meskalinin beyne giden şeker payını kısması gibi, oruç, uykusuzluk vb. mistik uygulamalar da şeker miktarını düşürerek beynin biyolojik verimliliğini azaltıyor, vitamin eksikliği ve bedene işkenceden kaynaklanan histamin ve sanriya sebep olan adrenalin artışı ve çeşitli enfeksiyonların çözülmüş protein salgılamasıyla kanda zehirli maddelerin boy göstermesi beynin etkinliğini düşürüyor; yoga ve dualar ise nefesin daha uzun süre tutulmasını sağlayarak akciğerlerdeki ve kandaki karbondioksit miktarını artırıyor, beynin eleme vanası olarak etkinliğini azaltıyor ve böylece zihnin öbür yakasının kapıları açılmaya başlıyor. Nihayetinde, Huxley'e göre, zihnin öte yakasına geçişi sağlayan iki önemli yol vardır. Birisi, bilinç halinde değişim yaratan kimyasallar ya da uyuşturucular, diğeri ise mistik tecrübelerin kaynağı olarak da gösterilen kendini-hipnoz ya da hipnozdur.¹² Bunların ikisi de, bilinci, zihnin o bilinmeyen kıtalarına götürür ama uyuşturucunun menzili daha uzundur ve daha derinlere ulaştırır. O, mistiklerin ağır riyazi uygulamalarını anlamsız bulur, çünkü bugün doğrudan kimyasal müdahaleyle ve organizmaya ciddi hasar riski olmadan beynin eleme vanasının etkinliğinin nasıl azaltılacağı bilinmektedir.¹³

Uyuşturucu-mistik tecrübe ilişkisi konusunda en çok yankı uyandıran ve hatta mucize diye nitelenen

11 Aldous Huxley, a.g.e., s. 103.

12 William Johnston, mistisizmin kesinlikle bir kendini-hipnoz türü olmadığını belirtir. Çünkü, EEG sonuçlarına göre, trans halindeki bir hipnozluğun beyin dalgaları ile meditasyon sırasındaki bir mistiğin beyin dalgaları birbirinden çok farklıdır. EEG deneyleri başka bir ilginç sonuç daha ortaya koymuştur. Bu da Zen bilinci ile Yoga bilinci arasındaki bilimsel ayrımdır. Her iki meditasyonda sessizlik, kavramsallığı aşma, birlik, imgesizlik, sözcüklerin yok olması vb. aynıdır. Fakat Zen meditasyoncu meditasyon sırasında harici bir sesi işitiyor, ışığı görüyorken Yogi meditasyon sırasında hiçbir şey duymuyor, görmüyor ve hissetmiyor. Bkz. William Johnston, *Silent Music: The Science of Meditation*, s. 40-41.

13 Aldous Huxley, a.g.e., s. 59-61, 95-103.

deneysel araştırma, bilimsel literatürdeki adıyla *Good Friday deneyi*¹⁴, psikiyatrist Dr. Pahnke'ye aittir. 1962'de Harvard'da doktora tezi olarak hazırlanan bu araştırmanın amacı, kendilerine LSD ile aynı etkiye sahip psilocybin verilen öğrencilerin, hakiki mistiklerin anlattıklarına benzer tecrübeler yaşayabileceği varsayımını test etmektir. Gerçek mistisizm tipolojisini ise Walter Stace'in sunduğu mistik tecrübenin evrensel özellikleri oluşturmaktadır. Yani bu araştırma, gerçek mistisizmin ölçütü olarak Stace'in ortak özellikler listesini alır. Pahnke, 20 Protestan ilahiyat öğrencisi seçer. Bu yirmi öğrenciye, içlerinde Huston Smith'in de olduğu on grup lideri eşlik eder. Grup liderlerinin yarısına 30 mg. Psilocybin, diğer yarısına da hiçbir psişik etkisi olmayan nikotinik asit verilir, fakat iki ayrı grup da kendilerine ne verildiğini bilmemektedir. Bu deney katılan herkes, çoğunlukla Boston Üniversitesi kampüsündeki Marsh Şapelinin bodrum katındaki bir odada kalır. Oturumun hemen ardından deneklerin duygu düzeyleri Stace'in tipolojisine göre ölçülür. Sonuç: Kendilerine psilocybin verilenler tecrübelerini birlik duygusu, kutsallık, anlatılamazlık ve zamanmekanı aşma olarak nitelemişlerdir. Altı ay sonra deneye katılanlara aynı anket yöneltilir ve oturum sonrası etkiler hakkında sorular sorulur. Psilocybin alan on kişi de, altı ay sonra, tutum ve davranışlarında sürekli olan yararlı etkilerden söz etmişlerdir. Anlattıklarına göre, bu tecrübe onların imanını perçinlemiş, onları başkalarına karşı daha sevgi dolu ve empatik kılmıştır. Pahnke, araştırmanın sonucunda, kendilerine psilocybin verilen öğrencilerin gerçek mistik tecrübeler yaşadığı yargısına varmıştır. Ancak, çok sonraları, Harvard mezunu Rich Doblin'in konuyla ilgili araştırmaları, deney üzerinde ciddi kuşku bırakmıştır. O, 1980'in sonlarından itibaren, söz konusu deneye katılan otuz kişiden oluşan öğrenci ve grup liderlerinden yirmi üçü ile görüşmüş, Pahnke'nin birçok bulgusunu teyit etmiştir. Kendilerine psilocybin verilenler hala tecrübenin hayatlarını olumlu etkilediğini kanıtlıyorlardı. Söz konusu tecrübe, iş kararlarını almada, ego sınırlarının keyfiliğini fark etmede ve mutluluk ve neşelerini artırmada yardımcı olmuş. Ancak, psilocybin verilen sadece iki kişi söz konusu tecrübeyi tamamiyle pozitif olarak değerlendirmiştir. Çoğunluğu, sanki delireceklermiş, öleceklermiş korkusu yaşadıkları anları hatırlamışlardır. Özellikle, Pahnke'nin adını hiç anmadığı birisi olan L.R., tecrübenin başlarında etrafındakilere yönelik yoğun bir korku ve güvensizlik duygusuna kapılmış ve Tanrının, bir barış çağının yaklaşmakta olduğunu bildirmesi için kendisini seçtiğini düşünerek

¹⁴ Good Friday, Paskalyadan önceki cuma, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesini anma günüdür.

Şapelden Tanrı mesajını dünyaya tebliğ için fırlatarak çıkmıştır. Huston Smith'le birlikte üç grup lideri arkasından koşarak onu geri getirmiş. Rahatsızlığı sürdüğü için Pahnke ona anti-psikotik ilaç enjekte etmiştir. Deneyden çok sonraları L.R. sürekli kaygı atakları yaşamıştır. Bu da göstermiştir ki, yukarıda Huxley'in bulgularına da paralel olarak, bilinç hallerinde değişim yaratan bir ilaç, daha önceden dini eğilimi olan ve güvenli bir dini ortamda bulunan kişilerde uzun süren pozitif etkileri olan mistik tecrübeler doğurabilir. Huston Smith bunlardan birisidir. Ancak, diğer yandan, aynı ideal koşullar içerisinde aynı ilaç aşırı kaygı ve psikozlara da neden olabilir. Bu durum L.R.'de gözlenmiştir.¹⁵

Pahnke'nin yürüttüğü Good Friday deneyinde kendisinin danışman hocası olan Dr Timothy Leary'nin uyuşturucuların potansiyel gücü hakkındaki görüşleri oldukça cüretkar ve sınır tanımazdır. Ona göre, LSD, insanoğlunun şimdiye kadar keşfetmediği en güçlü afrodizyaktır. Çünkü LSD alımının en önemli amaçlarından birisi, cinsel birliktir. LSD tecrübesinde bilinç genişlemesi gerçekleştikçe ve kişi kendi zihninin ötesine gittikçe cinsel birlikteliği daha bir derinlik, zenginlik, yoğunluk ve anlamlılık kazanır. LSD'nin gücü yalnızca bununla sınırlı değildir. En önemlisi, LSD tecrübesinde kişi, Tanrıyla yüz yüze gelir. Öyleyse, "LSD oturumunun üç kaçınılmaz hedefi, Tanrıyı keşfetmek ve onunla sevişmek, kendimizi keşfetmek ve kendimizle sevişmek, bir kadını keşfetmek ve onunla sevişmektir."¹⁶ LSD tecrübesi, Leary'nin iddiasına göre, insanı yeni hikmet ve enerji formlarıyla yüz yüze getirir. Bundan dolayı Leary, LSD tecrübesini dinsel olarak görür. Çünkü bu tecrübeye bir haşyet, bir derinlik, bir açılım ya da vahiy, olağan zihnin ötesine gidip söz konusudur; ve bu gidişlerde insan, kendi içerisindeki ilahi enerjiyi, içsel potansiyelini keşfeder. Sonuçta, "LSD, Batı Yogasıdır. Tüm Doğu dinlerinin amacı, LSD'nin amacı gibi, temelde yükseltmektir: yani, bilincinizi genişletmek ve orada esrime ve vahiy (açılım) bulmaktır."¹⁷ Eğer,

¹⁵ Good Friday deneyi ve bu deneyle ilgili değerlendirmeler için bkz. R. C. Zaehner, *Zen, Drugs and Mysticism*, Vintage Books, New York 1974, s. 88-111; James H. Austin, *Zen and the Brain, Toward an Understanding of Meditation and Consciousness*, MIT Press, London 1998, s. 436 vd; s. 74-75; Geoffrey Parrinder, *Mysticism in the World's Religions*, Sheldon Press, London 1976, s. 179-180; John Horgan, *Rational Mysticism: Dispatches From the Border Between Science and Spirituality*, Houghton Mifflin Company, Boston, New York 2003, s. 25-29.

¹⁶ Timothy Leary, *The Politics of Ecstasy*, MacGibbon & Kee, London and G. P. Putnam, New York 1970, s. 107.

¹⁷ Timothy Leary, a.g.e., s. 112 vd.

Leary'nin düşüncesine göre, manevi bir yolculuk yapmaya niyetliyseniz, tek yapmanız gereken, psiko-kimyasalların nasıl kullanılacağını öğrenmektir. Görünen o ki, "uyuşturucular, yirmi birinci yüzyılın dinidir."¹⁸ LSD ile bizatihi Tannı tecrübe ettiğini iddia eden birisi olarak Leary, diğer insanlara şunları söyler:

Sizlere Tannı nasıl bulacağınızı öğretebilirim. Sizlere yöntemini anlatabilirim; bu benim işim. Tannıyla kendiniz görüşmek istiyorsanız, tüm açıklamalarınızı bir tarafa atıyorsunuz ve sadece bu sürece teslim olacaksınız, ardından geri gelebilir, uyum sağlayabilir ve müşahedenizi anlatacak bir sanat formu geliştirebilirsiniz. Tanrı vardır ve bana göre o, bu enerji sürecidir; Tannın dili DNA kodudur. Bunun da ötesinde, Tannın dili atomdur. Bunun da üzerinde, Tannın dili gezegenlerin, galaksilerin vs. mükemmel, dikkatli işlenmiş bir diyalogudur. O var, bir zeka var, kendisine uyum sağlayabileceğin bir planlılık, bir hikmet ve güç var. İnsanlar bu sürece, daha iyi bir kelime bulamadıkları için Tann demişlerdir.

Bilinç değişimi yaratan ilaçlar/uyuşturucular üzerine araştırmalarıyla tanınan Alman antropolog Christian Ratsch iki amazon bitkisinden yapılan, güçlü bir uyuşturucu olan *ayahuasca*yı, en iyi şamanik ilaç olarak değerlendirir. Bu uyuşturucuyu Hint şamanları çeşitli büyüsel güçler elde etmede kullanıyorlarmış. Ancak, Ratsch'a göre, bu uyuşturucunun kullanımının bir önemli nedeni daha vardır. "Makul dozda bir ayahuasca alırsın ve aydınlanırsın". Dolayısıyla ona göre, her şeyin tam bir kavrayışını elde etme, bir süreliğine ego yapılarının toptan kaybolması ve her şeyle "bir olma"yı ifade eden aydınlanmanın meditasyon ve diğer çeşitli manevi uygulamalarla hiçbir ilgisi yoktur. Aydınlanma, ona göre, sadece doğru molekülün beyne değmesini gerektirmektedir ve orgazm gibi geçici bir haldir.¹⁹

Bir Zen Budist olan psikiyatr Rick Strassman, DMT'nin mistik tecrübeyi tetiklemede önemli bir rol oynadığına dikkat çeker. Yaptığı DMT oturumlarında DMT alanlar, mutluluk, anlatılamazlık, ezellik ve bilincin bedeninin ölümüyle yok olmadığı gibi klasik mistik duyuları bildirmişlerdir. Hatta bu oturumlara katılan altmış kişiden neredeyse yarısı, palyaço, cin, robot, böcek, E.T. diye tanımlanan garip yaratıklarla karşılaşmıştır. Strassman, başlangıçta bunu Freudça, yani tüm bunların bilinçaltı korku ve arzuların bir dışavurumu olarak yorumlar. Ancak, bu oturumlara katılanlar bu müşahedelerin gerçekliğinde ısrar edince Strassman, bu tür garip mahlukların fantezi değil, gerçekte var oldukları, bilincin bedenden ayrılarak çok boyutlu üst alanlara yolculuk edebildiği tezini ortaya atmıştır.²⁰

¹⁸ Timothy Leary, a.g.e., s. 38.

¹⁹ John Horgan, *Rational Mysticism*, s. 150.

²⁰ John Horgan, a.g.e., s. 174-175.

Ben ötesi psikolojinin (transpersonal Psychology) önemli isimlerinden psikiyatr Stanislav Grof da, Ratsch gibi, LSD tecrübelerinde, kişilerin kendi bireysel bilinç düzeylerinin ötesine gittiklerini, kendi kişisel tarihlerini aşmış başka insanlara, varlık türlerine, mitolojik figürlere dönüştüklerini, onların yaşamlarına girdiklerini söyler. Özetle, LSD tecrübeleri, kolektif bilinçaltına giriş kapılarını aralamaktadır. Hatta ona göre, bu tecrübelerde, kişiler, doğumlarını ve geçmiş yaşamlarını da anımsarlar. Bu geçmişe gidişlerin, hali hazır yaşantımıza ışık tutması açısından terapik bir işlevi vardır. Dolayısıyla Grofa göre bilinç, materyalistlerin kabul ettikleri gibi, beyne indirgenebilecek ve ona bağlı olan bir şey değildir; bağımsız olarak vardır. Bilinç, bedensiz iş görebilir ve, LSD tecrübelerinde olduğu gibi, bizi bilinçüstü alanlara götürebilir. Grof'un kırk yılı aşkın çalışmalarının gösterdiği sonuca göre, "psikolojik doğum ve ölüm dizisini ve diğer insanlar, doğa, evren ve Tanrı ile birleşme duyguları gibi geniş bir transpersonal olgu yelpazesini yaşayabiliriz. Başka enkarnasyonlardan anılar gibi görünen şeyler açığa çıkarabilir, güçlü arketipik figürlerle karşılaşabilir ve pek çok mitolojik gerçekliği yaşayabiliriz."²¹ Ancak, Grof, LSD ile ilgili önemli bir noktaya dikkatimizi çeker. "LSD'ye verilecek olası reaksiyon tayfı çok geniştir ve hem mistik kendinden geçme, kozmik *birlik* duyguları, Tanrı ile *birlik* duygusu, geçmiş yaşam anılarını, hem de paranoid durumlar, manik durumlar, apokaliptik müşahedeler, son derece psikosomatik tepkiler vb. içerir. Farklı kişilere ya da aynı kişiye sürekli olarak verilen aynı dozaj, çok farklı deneyimler ortaya çıkarabilir."²² Kısacası, LSD'ye yönelik evrensel fizyolojik ve psikolojik tepkiler yoktur. LSD, gerçek bir manevi tecrübe de doğurabilir, akut manik bir hal de. Ama, Grofa göre, gözden kaçınılması gereken bir nokta vardır. Evet, LSD ve diğer benzeri maddelerin verilmesi, derindeki bilinçdışı materyalin bilinçte görünmesini açıklayabilir, ama bunların doğasını ve içeriğini açıklayamaz. Ratsch'ın iddiasının aksine, LSD ve benzeri uyuşturucularla yaşanan durumların fenomenolojisini anlamak, vücuttaki anormal biyokimyasal süreçlere referanstan çok, araştırma ve psikolojik, mitolojik, dini ve felsefi bilgiye dayalı bir yaklaşımı gerektirir.²³

Beyin hastalıkları uzmanı, bir nörolog, aynı

²¹ Stanislav Grof, *Geleceğin Psikolojisi*, çev. Sezer Soner, Ege Meta Yayınları, İzmir 2002, s. 24; Grof'un ben ötesi bilinç alanıyla ilgili verdiği ayrıntılı bilgiler için bkz. s. 93 vd.; Yukarıda anlatılanlarla ilgili bilgi için bkz. Stanislav Grof, *Kozmik Oyun*, çev. Levent Kartal, Ege Meta Yay., İzmir 2002.

²² Stanislav Grof, a.g.e., s. 204-205.

²³ Stanislav Grof, a.g.e., s. 205.

zamanda da bir Zen Budist olan James Austin de, her ne kadar kendisi uyuşturucu tecrübesine sahip olmasa da, Grof gibi, bilinç hallerinde değişim yaratan uyuşturucuların mistik tecrübeler doğurma potansiyeline sahip olduğunu düşünür. Çünkü bu alanda yapılan Good Friday ve benzeri araştırmalar, bunun imkanını göstermiştir. Ancak o, bu tür uyuşturucuların fizyolojik ve psikolojik etkilerinin her zaman sağlıklı manevi gelişimi doğuramayacak kadar çok çeşitli ve tehlikeli olduğunu söyler. Hepsinden de önemlisi, bu uyuşturucular, beyinde ciddi hasarlar oluşturabilirler. Bunun yanında, bu tür ilaçlı tecrübelerle eşlik eden sanırlara kapılma ve delilik riski de vardır. Başka deyişle, bilinç hallerinde değişim yaratan ilaçlar algı değil, yanığı kapısı olabilirler.²⁴

Beyin biyokimyası-mistisizm konusunda Batıda çok ilginç bir araştırma ile daha karşılaşırız. Psikolog Michael Persinger, bilincin tüm değişen hallerini içeren büyük bir kuram ortaya atar ve değişmiş bilinç hallerini doğurmak için de bir makine icat eder. Çeşitli dergiler, gazeteler ve televizyon programları, bundan "Tanrı makinesi" diye söz eder. Çünkü medyadaki tanıtımından anlaşıldığı üzere, Persinger'in kendisinin *Ahtapot* adını verdiği bu makine, beyin belli bölgelerini elektromanyetik olarak uyatarak dini tecrübeler doğurabiliyormuş. Persinger'in düşüncesine göre, güneş ışını, sismik etkinlik, radyo ve mikrodalga yayınlar, elektrik aletleri ve diğer harici kaynakların neden olduğu ya da beyinde ortaya çıkan düzensiz elektromanyetik dalgalar sara nöbetlerine benzeyen rahatsızlıkları tetikleyebilir. Asıl önemlisi, bu düzensiz elektromanyetik dalgalar mistik müşahedeler, beden dışı tecrübeler vb. de dahil olmak üzere geniş bir değişen bilinç hallerini yaratır. Persinger'in kanaatine göre, bizim benlik duygumuza, normalde, beyin sol yarı küresi aracılık etmektedir. Beyinde, baş yaralanması, sara, çarpma, uyuşturucu, psikolojik travma vs. çeşitli nedenlerle karışıklık baş gösterdiğinde sol-beyin beni, sağ yarı kürede başka bir varlık ya da Persinger'in "duyumsanan varlık" dediği bir etkinliği fark eder. İçerisinde bulunan bağlama ve kültürel koşullanmaya göre kişi bu duyumsanan varlığı melek, cin, hayalet, şeytan, göksel yaratıklar ya da Tanrı olarak algılayabilir. Persinger'in iddiasına göre, deneye katılanların % 40 gibi büyük bir oranı bir varlık duyumsamıştır.²⁵

Buraya kadar anlattıklarımız ve bunların dışında daha başka birçok araştırmaların sonuçları aklımıza şöyle bir soruyu getiriyor: Eğer gerçek bir mistik tecrübe, uyuşturucular veya Persinger'inki gibi bir

makine yardımıyla beyin biyokimyasını etkileyerek ve yapay olarak bilinç hallerinde değişim yaratarak gerçekleştirilebiliyorsa, o zaman dinlerin, mistik geleneklerin ne önemi kalır? Daha da ileri gidersek, eğer bir mistik tecrübe, salt beyin içi süreçlerin bir ürünü ise, bu onun bir yanılısına, bir yanılığın olduğuna işaret etmez mi? Ya da, acaba tüm mistik tecrübeler Tanrının değil de, beyinlerimizin yarattığı birer psikopatolojik yanılgılar olamaz mı? Bu durumda, bütün mistikleri psikotik tipler olarak mı değerlendireceğiz?

Teolojik açıdan bu endişe verici durumun farkında olan Zaehner, Huxley'in, meskalinin gerçek bir mistik tecrübe doğurabileceği iddiasını dinler açısından bir tehlike ve çok ciddi bir meydan okuma olarak görür ve *Mysticism, Sacred and Profane* (Mistisizm, Kutsal ve Dindışı) adlı eserini de bu iddiayı çürütmek amacıyla kaleme alır. Zaehner'in temel tezi, Huxley'in Hıristiyan, Hindu ve Budist mistiklerin yaşadıkları tecrübelerle nüfuz ettiği, saf tefekkür durumuna ulaştığı iddiasına karşı mistik tecrübelerin çeşitliliğini ortaya koymak ve Huxley'in yaşadığı meskalin tecrübesinin bunlardan hiçbirisine benzemediğini göstermektir. Her şeyden önce, Huxley'in birbirine eşitlediği Hindu, Hıristiyan mistik tecrübeler birbirinden farklıdır; her ikisi de *birlik* tecrübesini farklı anlarlar. Huxley'in duyumsadığı *birlik* ise bunlardan tamamıyla farklıdır. Diğer yandan, Huxley'in tecrübesi, Hindu ve Hıristiyan mistik tecrübelerin tam karşısında yer alır. Çünkü, Huxley'in tecrübesinde, Hint ve Hıristiyan mistisizminde var olan ve bu geleneklerde mistik tecrübenin olmazsa olmaz koşulu, Mutlak dışındaki her şeyin dışta bırakılması, ruhun saflaştırılması söz konusu değildir. Huxley'inki dışa dönüktür. Dolayısıyla Zaehner, Huxley'in meskalin tecrübesini daha çok doğa mistisizmi içerisinde görür. Doğa mistisizmini de, büyük ölçüde, akut manik-depresif psikozla açıklar. Birçok doğa mistiğinin ve hatta geleneksel mistiklerden bazılarının yaşadıkları şey, akut manik haldir, yani bilincin her şeyi kapsayacak derecede genişlemesi ya da Jungçu tabirle *pozitif şişmedir*; sufilerin de *bast* dediği şeydir. Zaehner, Huxley'in meskalin tecrübesinde bu akut manik-depresif psikozun açıkça gözlenebildiğine işaret eder. "Oldukça gariptir ki, Huxley, meskalinin etkileriyle şizofren arasındaki bağlantıyı yeteri düzeyde fark etmiş olmasına rağmen, din dediği şeyin manik-depresif psikozların sadece bir başka adı olduğu gerçeğiyle yüzleşmemiş görünmektedir."²⁶ Huxley'in de kısa süreli yaşadığı bu tür akut manik

²⁴ James Austin, *Zen and the Brain*, s. 425-430.

²⁵ John Horgan, *Rational Mysticism*, s.91-92.

²⁶ R. C. Zaehner, *Mysticism Sacred and Profane: An Inquiry into Some Praeternatural Experience*, Oxford University Press, 1971, s. 88; Zaehner'in Huxley'in meskalin tecrübesine ilişkin ayrıntılı değerlendirmeleri ve eleştirileri için bkz. s. 2 vd.

hal tam bir delilik halidir ki, bu durumda bilinçaltı bilinci tamamen istila ettiği için, gerçekle hayal olanın çizgileri birbirinin içerisine girer; fantastik yaratıklar, ruhlar, şeytanlar vs. sıradan şeylerden daha bir gerçeklik kazanır; manik hale eşlik eden sanırlar gerçekler ve hiç kimse bunların gerçek olmadığına o kişiyi ikna edemez.

LSD ve benzeri uyuşturucular-mistisizm ilişkisiyle ilgili olarak kaleme aldığı bir başka eserinde de Zaehner, hemen hemen aynı yargıyı yineler. "Elde olan kanıtlardan anlaşılmalıdır ki, LSD'nin, bu uyuşturucuyu alan kişilerin büyük çoğunluğunda ortaya çıkardığı hal, Müslümanların bast ve kabz, Jung'un pozitif ve negatif şişme dediği, manik-depresif psikozların manik ve depresif aşamalarına benzer görünen şeydir."²⁷ Ancak, Zaehner, Dr. Pahnke'nin deneyini de gösterdiği üzere, bu durumun istisnaları olduğunu da ekler. Zaehner'in LSD ve benzeri uyuşturucularla ilgili olarak vardığı son yargı şudur: "Pek tabii ki, dinî mistisizmin bazı yönleriyle (özellikle bazı Hindu çeşitleri) bazı LSD tecrübeleri -bilhassa kozmik bilinç ve ezeli Şimdi ile zaman ve mekan ötesi her yerde hâzır ve nâzır Buranın tecrübesi - arasında benzerliklerin olduğunu muhtemelen kimse yadsımayacaktır. Fakat, bizatihi ezeli Varlığı aşan Pascal'ın Tanrısı ve Bagavad-Gita'nın Tanrısı, bildiğim kadarıyla, salt bilinç hallerinde değişim yaratan uyuşturucu tecrübelerinde ortaya çıkmamıştır."²⁸ Zaehner'in bu son sözünden anlaşıldığı kadarıyla, uyuşturucular, kendisinin en üst form olarak gördüğü *teistik mistik tecrübeyi* doğurma potansiyeline sahip değildir. Çünkü, her şeyden önce, bu tür bir mistik tecrübe, nihayetinde Tanrının lütfu ve inayetinin bir ürünüdür. Ayrıca teistik tecrübeye, LSD tecrübelerinden farklı olarak, mistiğin dış dünyadan elini eteğini çekmesi ve ruhunu saflaştırmak ya da bilincini temizlemek üzere iç dünyaya çekilmesi ve sonunda mistiğin kendisinden bağımsız, seven bir Tanrıyı idrakî söz konusudur. Uyuşturucu kaynaklı tecrübelerin en çok benzerlik gösterdiği tecrübeler, sadece doğal ve panteistik mistik tecrübelerdir. Zaehner'in değerlendirmelerinden anlaşılacağı üzere, manevi yolculuğun aşamaları vardır ve bu aşamaların en üst noktasını teistik tecrübeler oluşturmaktadır. Uyuşturucu kaynaklı tecrübeler, eğer gerçekse, olsa olsa sadece manevi yolun en alt basamaklarında yer alabilirler.

Bilinç hallerinde değişim yaratan uyuşturucular konusunda önemli ve yetkin bir eser olan, hatta bu alanla ilgili literatürün klasiklerinden olan *The Varieties of Psychedelic Experience*'de antropolog Robert E. L. Masters ve eşi Jean

Houston, 1960'ların başlarında, iki yüzden fazla LSD oturumuna danışmanlık yaptıktan ve LSD ile benzeri uyuşturucuları alan başka yüzlerce insanla görüştikten sonra her iki ucun görüşünü, yani 'uyuşturucular gerçek mistik tecrübe doğurur' veya 'kesinlikle doğurmaz' diyenlerin iddialarını dengeleyerek, bu konuda oldukça kayda değer değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Onların değerlendirmelerinden birisi bizleri, Zaehner'in yukarıda dikkatimizi çektiği, manevi yolun basamakları olduğu hususuna yönelir. Masters ve Houston, mistiklerin ve dindar kişilerin, duyuşsal ve psikolojik değişim hallerinin ya da müşahade kabilinden fenomenlerin, manevi bilincin derinlikleriyle özdeş görülmesi konusunda sürekli uyarıda bulduklarını zikreder. Ancak, Masters ve Houston'un gözlemledikleri kadarıyla, bilinç hallerinde değişim yaratan uyuşturucular konusunda araştırma yapan birçok kişi, öznenin yüksek empati ve artmış duyuşsal idrakini dini aydınlanmanın kanıtı olarak kabul etmektedirler. Masters ve Houston, bu tür tecrübelerden bazılarının kuşkusuz bazı açılardan dini ve mistik tecrübelerle benzer olduklarını söylerler. Ama asıl-önemli olan nokta, "dini tecrübeye benzer olanlar, yine de dini tecrübe değildir. Olsa olsa, bunlar manevi yolun aşamalarıdır."²⁹

Masters ve Houston, araştırmalarına konu olan LSD alıcılarından sadece yüzde beşinin (206 iştirakçiden 11'inin) köklü, pozitif, bütünüleyici bir dönüşüm geçirdiğini kaydeder. Masters ve Houston, bilinç hallerinde değişim yaratan LSD, meskalin vb. uyuşturucu alan kişilerin genelde bir dizi değişim aşamalarından geçtiğini gözlemler. Onlar, bu düzeylerden dördünü belirler: 1) *Duyuşsal düzey*: Bu düzeyde kişi, tam bir algı festivali yaşar; 2) *Anımsama-analitik düzey*: Bu ikinci düzeyde, birinci düzeyin görsel imajları daha bir amaçlılık kazanır ve kişileştirilir; geçmiş tecrübeler yeniden yaşanır; 3) *Sembolik düzey*: Bu daha derin düzeyde kişi, sembolik olaylar dizisinin içerisine seyirci ya da katılımcı olarak girer. İşlenen temalar, genellikle mitolojik ve dine giriş, geçiş ayini vb. kabilinden ayinseldir. Bu düzey, baskın gelen bir "duyuşsal bilinç/affective consciousness" içerir. Bu bilinç, sessiz fakat güçlü ve iyiliksever bir "atmosfer" ya da "iklim"de süzülme bilincidir; 4) *Derin integral düzey*: Yalnızca bu düzeyde otantik dini tecrübe meydana gelir. Bu düzeyde, nihai gerçeklikle doğrudan karşılaşma söz konusudur. Derin integral düzey, başka bir tür bilinç olan "manevi bilince" de yol açabilir. Bu, "ebedilik kokusu" taşıyan bütünüyle yeni ve bilinmeyen bir perspektiftir. Bu yeni bilinç modu, kişinin olağan

²⁷ R. C. Zaehner, *Drugs, Zen and Mysticism*, s. 99.

²⁸ Zaehner, a.g.e., s. 109.

²⁹ Robert E. L. Masters and Jean Houston, *The Varieties of Psychedelic Experience*, Rinehart & Winston, New York 1966, s. 258.

mekan, zaman ve varlık kategorilerinin ötesine uzanır. Bir uyuşturucu kaynaklı tecrübenin dini sayılabilmemesinin ölçütü olarak Masters ve Houston üç şeyi ortaya koyar. İlk olarak, kişi, bu sonuncu derin integral düzeyde nihai gerçeklikle doğrudan karşılaşmalıdır. İkinci olarak, önceki üç düzeyden her birini geçmelidir. Üçüncü olarak da, kişide pozitif, bütünleyici bir dönüşüm gerçekleşmelidir. İçerisinde duyuşsal, kavramsal ya da empirik içeriğin olmadığı *saf bilinç*, *birlik bilincine* ilişkin Masters ve Houston'un koyduğu bu ölçütleri 206 kişiden yalnızca 6'sı karşılamıştır.³⁰

Masters ve Houston'un araştırmasının bir başka önemli sonucu ise, LSD alanların neredeyse yarısı, kendilerinin "kozmozik mistisizm" dediği, otantik dini tecrübe sayılmayan esrimeler yaşamıştır. Bu tecrübeler, evrenin mahiyeti ve yapısına ilişkin derin bir nüfuz ve vukuf hissi içermektedir. Bu tecrübeleri yaşayan kişiler, bu duyumlarını enerji halleri olarak ya da panteistik terimlerle betimlemişlerdir. Masters ve Houston, *kozmozik mistisizm* adı altında topladıkları bu tecrübeleri, dönüştürücü olmadıkları ve nadiren Nihai Gerçekliğin doğrudan idrakini içerdikleri için, otantik dini tecrübe saymamıştır. Bu esrimelerde iştirakçilerin anlattıkları fantastik ben ötesi müşahedeler, Masters ve Houston'a göre, Grof'un söylediği gibi, ben ötesi alana ait değil, bilinçaltının ürünüdürler. Çünkü birçok kişi, okudukları gazete ve dergilerde, izledikleri televizyon programlarında, ancak belli koşullarda nüfuz edilebilir olan zihninin derin bölgelerine depolanan muazzam bir batni bilgi yığınıyla karşı karşıya kalıyor ki, birçok uyuşturucu alıcısının anlattığı mitolojik, kozmik, tarihi, teolojik vs. müşahedeler sadece "Time, Life, Newsweek'in bilinçaltı zaferidir".³¹

Masters ve Houston'a göre, uyuşturucu kaynaklı tecrübeler konusunda en büyük yanlış ve yanlışlığı yaratan şey, Huxley, Alan Watts, Timothy Leary vb. kişilerin, çeşitli yazılarında bilinç hallerinde değişim yaratan uyuşturucu tecrübelerine, temelde Doğulu düşünceleri ve terminolojiyi empoze etmiş olmalarıdır. Bu yüzden, birçok kişi, uyuşturucu kaynaklı tecrübeleri anlama ve yorumlamada tek ve en doğru yolun bu olduğunu sanmıştır. Doğu düşüncesi ve terminolojisi kuşanmanın neticesinde empati, mistik *birlik* haline gelmiş; göz alıcı görsel etkiler, *Boşluğun Aydınlık İşığı* diye yüceltilmiştir.

Bu tür bir yanlış anlama göz önüne alındığında, bilinç hallerinde değişim yaratan uyuşturucular, aslında rutin bilinç hali değişimi örneklerinden başka bir şey olmayan tecrübelerin gerçek mistik tecrübelerin vekili olduğunu

yüksek sesle iddia eden 'eğlence' mistiklerinin ve akıl veren hacıların üremesiyle sonuçlanmıştır. Bu vekil, yanlış ve yüzeysel bir biçimde türetildiği için, bunu takip eden manevi kasıntı, kendisine kulak veren herkese tüm mistik temaların, bütün dini kavramların, bütün anlamların ve gizemlerin şimdi kendisinin 'kozmozik yahyî' sayesinde nüfuz edilebilir ve açıklanabilir olduğunu söyleyen kişide olduğu gibi, tüyler ürpertici olabilir. Aslında, tecrübeleri temelde depersonalizasyon, yani kişilik çözülmesi ve benzeri durumlardan oluşmaktayken, kişisel olarak tanılaştıklarını öne süren Uyuşturucu Hareketinin genç üyeleriyle karşılaşmak, talihsiz bir şey olmakla birlikte sıkça olan gülünce bir durumdur. Böyle kişiler, bilinç hallerinde değişim yaratan uyuşturucuya dayalı 'aydınlanma'larının, kendilerinin zannettiği gibi ilahi ya da kozmik bir onama işareti değil de, daha çok gerçek dünyadan bir kaçış olduğu gerçeğiyle yüzleşmekten sürekli kaçınarak, mutluluklarını düzenli uyuşturucu alımında ararlar. Böylece, tüm sorumluluk duygusunun kaybolmasının bir sonucu olarak mutluluk uçuşu doğabilir; bu da, şimdi kendilerini Onun mirasçısı olarak görenlerin manevi kibir ve kendine düşkünlük cüm-büşüne götürebilir ve genellikle de götürür.³²

Masters ve Houston'un değerlendirmelerinden anlaşıldığı kadarıyla, ancak çok küçük oranda uyuşturucu kaynaklı tecrübe, otantik mistik tecrübelerle karşı karşıya olabilir. Geri kalan büyük bir oranı ise, Zaehner'in hep dile getirdiği üzere, kökeni Huxley, Leary gibi yazarların yazdıklarında, çeşitli dergi ve gazetelerdeki batni, okültik yazılarda, televizyonlardaki sır kapılarını aralayan programlarda olan *pozitif ve negatif şişmelerdedir*.

James H. Austin, uyuşturucularla ilgili bir başka gerçeğe dikkatimizi çeker. O da, sinir sistemini bozup değişik bilinç halleri doğuran çeşitli uyuşturucu ya da kimyasalları kullanan birçok kişinin er ya da geç bu yolu bıraktığıdır. Dolayısıyla, insanlar artık uyuşturucu kaynaklı tecrübeleri değersiz görme eğilimindedirler. Austin bunun nedenlerini şöyle sıralar: 1) Uyuşturucu kaynaklı tecrübe anlamlarının uydurma, yüzeysel, sahte olduğu, "kazanç elde edilmemiş koşu" gibi bir şey olduğu izlenimi, uzun süre varlığını devam ettirmektedir; 2) Bilinç hallerinde değişim yaratan kimyasallarla yaşanan tecrübelerin ilk safhası, yani sanrı safhası nahoş olabilmektedir. Bu nahoş durum, tecrübenin tamamıyla akılda kalmasına, net olarak algılanmasına ya da daha sonra pozitif dönüştürücü bir biçimde bütünleştirilmesine engel olmaktadır; 3) Yukarıya sıçrama yapan kişiler hep diğer psikiyatrik, nörolojik, yasal vb. problemlerden de kurtulamamaktadır. Bu problemler, onların toplumla bütünleşmelerinde çok büyük engeller çıkarmaktadır; 4) İnsanlar uyuşturucuların, özellikle kokainin beyne zarar verdiği ya da onu öldürdüğü konusunda giderek bilinçlenmektedir; 5) Kültür ve din, "zihin halinde değişim yaratan" uyuşturucuların her zaman karşısında

30 Robert E. L. Masters and Jean Houston, a.g.e., s. 302-312.

31 Robert E. L. Masters and Jean Houston, a.g.e., s. 312.

32 Robert E. L. Masters and Jean Houston, a.g.e., s. 259.

olmuştur.³³

Uyuşturucu tecrübelerinin otantik mistik tecrübeler olup olmadıkları konusunda görüşlerine başvurucağımız son önemli isim, daha önce Good Friday deneyine katılan Huston Smith'dir. Smith, daha yazısının başlarında önemli bir tarihi gerçeğe işaret eder. Deneme-yanılmaya dayalı hayat keşiflerinde insanlar, hemen her yerde, bilinç hallerinde değişim yaratan bitkiler (yenen veya mayalanan) ve eylemler (yogi nefes alma egzersizleri, mevlevilerin seması, kırbaçlamalar) arasındaki bağlantıları bulmuştur. Psikofarmakolojik açıdan şu an bu hallerin, beyin kimyasındaki değişimlerin ürünü oldukları bilinmektedir. Philippe de Felice'nin uzun ve belgelere dayalı araştırmasının sonucunun da gösterdiği üzere, bilinç hallerinde değişim yapan uyuşturucu maddelerin dini amaçlar için kullanımı olağanüstü yaygındır. Günümüzde hala varlığını sürdüren Yerli (Kızılderili) Amerikan Kilisesinin Peyotesi, Meksika'nın 2000 yıllık "kutsal mantar"ı, Hinduların soması, Zerdüşterin haoma ve esrarı, Yunanlıların Dionysus'u, Güneydoğu Asyanın benzoini, Avustralya yerlilerinin piturisi, Zenin çayı ve Sabbahilerin haşhaşı hemen akla gelen en önemli kanıtlardır. Philippe de Felice, bu listeyi daha çok uzatır. Huston Smith'in adlarını verdiği Robert Graves, Gordon Wasson ve Alan Watts, çoğu dinin bu tür kimyevi kaynaklı teofanilerden, yani Tanrı tecellileri veya tezahürlerinden doğduğunu öne sürmüştür.³⁴

Smith, daha önce görüşlerini aktardığımız, iki karşıt tez ileri süren Huxley ve Zaehner'in tezlerini inceledikten sonra Zaehner'in hatalı olduğunda karar kılar. Zaehner'i eleştirmeden önce Smith, kendi iddiasını ortaya koyar: "Her uyuşturucu tecrübesi, mahiyet açısından mistik ya da dinî değildir. Şimdi anlıyoruz ki, uyuşturucu kaynaklı tecrübeler, esrimesel mutluluk uçuşlarından korkunç cehennemlere ve başıboş kendinden geçmelere, dönüştürücü açılımlardan anlamsız sanrılara kadar geniş bir yelpaze sergiliyor."³⁵ Ancak, yine de "her tecrübe üç yapı taşının bir karışımıdır: Uyuşturucu, hal (kişinin psikolojik durumu) ve sahne (uyuşturucunun alındığı sosyal ve fiziksel çevre). Sağlıklı bir hal ve sahnenin olması durumunda uyuşturucular, spontane olarak gerçekleşen tecrübelerden ayırt edilmesi zor dini

tecrübeler meydana getirebilir."³⁶

Kendi deneyiminden ve bu alanda yapılan belli başlı ses getiren önemli deneylerden hareketle Smith, uyuşturucuların belli şartlarda gerçek dini tecrübeyi meydana getirme gücüne sahip olduğunu görmüştür. Huston Smith, uyuşturucu tecrübelerinin otantik dini tecrübeler olmadığını iddia eden Zaehner'i ise üç açıdan eleştirir: 1) Zaehner, kendi uyuşturucu tecrübesini "tamamıyla sıradan" diye değerlendirmiştir. Smith'e göre, bu sadece, bazı uyuşturucu tecrübelerinin dinî olmadığını kanıtlar; 'hiçbir uyuşturucu tecrübesi dinî değildir' görüşünü kanıtlamaz; 2) Zaehner, başkalarına dinî gibi gelen tecrübelerin gerçekte dinî olmadığını düşünür. Ona göre uyuşturucu, sadece doğa mistisizminin ve monistik mistisizmin kaynağı olabilir ya da bunları doğurabilir, ama en üst mistik tecrübe formu olan teistik mistisizmi asla doğuramaz. Smith, bu görüşünde de Zaehner'in, kanıtların aksine doğru hareket ettiğini belirtir. Çünkü, sözgelimi James Slotkin, peyote kullanan Kızılderililerin (Yerli Amerikan Kilisesi) İsa müşahedeleri gördüğünden, bazen Büyük Ruhun sesini işittiklerinden, Tanrının varlığını idrak ettiklerinden haber verir; 3) Zaehner'in, uyuşturucu kaynaklı tecrübelerin dinî tecrübe olduğunu söyleyememesinin bir başka ve en önemli nedeni ise, mistik aydınlanmanın Tanrının bir lütfu olduğunu öğreten Katolik öğretisidir. Ancak, bu konuda Smith'in tavrı nettir. O da, tıpkı Stace gibi, ontolojiden ziyade fenomenolojiyi, yorumdan çok betimi dikkate almaktadır. Yani aslolan, bir tecrübeyi tecrübe dışı teolojik, felsefi vs. yapılarla değerlendirmek ya da anlamak değil, bizzati tecrübenin kendisine, onun yaşadığı şekliyle betimine yönelmektir. Betimsel olarak da uyuşturucu tecrübeleri, Smith'e göre, otantik dini tecrübelerden pek ayırt edilebilir değildir. Nitekim, Smith'in mistisizm konusunda felsefi otorite olarak göndermede bulunduğu Walter Stace'e Pahnke'nin deneyinden söz edilip uyuşturucu tecrübesinin mistik tecrübeye benzer olup olmadığı sorulduğunda, "Bu, onun mistik tecrübeye benzerliği meselesi değildir; uyuşturucu tecrübesi mistik tecrübedir" diye cevap vermiştir.³⁷ Stace'in buradaki cevabının altında, yani uyuşturucu tecrübelerinin otantik mistik tecrübeler olduğu görüşünün temelinde, Smith'in de bu konuda ölçütü olan, 'nedensel tarafsızlık' ilkesi vardır. Buna göre; X kişinin P₁ mistik tecrübesi, Y kişinin P₂ mistik tecrübesi olsun. X ve Y'nin vermiş oldukları betimlerden anlaşıldığı kadıyla, P₁'in

³³ James H. Austin, *Zen and the Brain*, s. 425.

³⁴ Huston Smith, "Do Drugs Have Religious Import?", *Philosophy of Religion*, ed. by I. Rowe and William Wainwright, Harcourt Brace Jonanovich, Inc., New York, Chicago 1973, s. 326-327

³⁵ Huston Smith, *Way Things Are: Conversation with Huston Smith on the Spiritual Life*, H. Smith, Cousineau Phil, University of California Press, 2003, s. 230.

³⁶ Huston Smith, "Do Drugs Have Religious Import?", *Philosophy of Religion*, s. 328.

³⁷ Huston Smith, a.g.e., s. 330-331.

fenomenolojik özellikleri P₂'nin fenomenolojik özelliklerine büsbütün benziyorsa, o zaman bu iki tecrübe, sadece ayrı nedensel koşullardan doğdukları için iki farklı türden tecrübe gibi görülemez. Sözgelimi, birisi gerçek bir mistik tecrübeysen diğersinin olmadığı söylenemez.³⁸

Uyuşturucu-mistisizm ilişkisi konusundaki tez ve karşı tezlerden hareketle bir özet ve değerlendirme yapacak olursak:

1. Öncelikle, bilinç hallerini değiştiren uyuşturucular, sinir naklediciler, beyin aktivitesi ve bilinç halleri arasındaki ilişkileri tespit etmek kolay değildir. Beyin karmaşıktır ve kimyevi araçlarla deneysel manipülasyona karşı çok hassastır.³⁹

2. Yukarıda adlarına göndermede bulunduğu muz düşünürlerin hemen hepsinin işaret ettiği üzere, uyuşturucu tecrübelerinin, şizofren cehenneminin kapılarını açma tehlikesi her zaman vardır; insan beyninde ve psişesinde kalıcı hasar ve rahatsızlıklar doğurma riski vardır.

3. Çeşitli dini geleneklerde dini amaçlı uyuşturucuların kullanılmış ve hala kullanılıyor olması, uyuşturucularla dini tecrübeler arasında yakın bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Ama, birçok dinin de, bilinç hallerinde değişim yaratan uyuşturuculara sıcak bakmadığı bir gerçektir. Dolayısıyla, bazı tarihi gerçeklerden hareketle genel geçer bir yargı olarak, uyuşturucuların dini tecrübe meydana getirdiğini iddia etmek pek sağlıklı olmayacaktır; dinin kaynağının uyuşturucu olduğunu iddia etmekse gerek sosyo-tarihsel, gerekse felsefi açıdan pek savunulabilir değildir.

4. Huxley, Robert E. L. Masters ve Jean Houston'ın da söyledikleri gibi,⁴⁰ uyuşturucular, mistik hareketler ve danslar, açlık, uykusuzluk, bedene eziyet vb. zühdi uygulamalar, meditasyon, yoga, zikir gibi mistik tekniklerin hepsinin buldukları fizyolojik ya da psikolojik bir temel vardır. Bunlar, vitamin ve şeker eksikliği, iltihapların neden olduğu protein çözülmelerinin kana karışması, kanda karbondioksit miktarının artması vs. nedenlerle beynin kimyasında değişimler yaratarak farklı bilinç halleri doğurmaktadır. Ancak, farklı tecrübelerin beyinde aynı fizyolojik tepkilerde buluşması, bunların kaynağı ve mahiyetinin de aynı olduğunu söyleyebilmemiz için bize kesin ve sağlıklı dayanak sunmaz. Sadece, bunların bir noktada ortak olduk-

larına işaret eder. Oysa, İbn Arabi'nin dediği gibi,⁴¹ başlangıçta yolculuk Allah'adır, sonrasında ise Allah'tadır ve Allah'ta yolculuğun da bir sonu yoktur. Bu da, bir noktada toplanamayacak kadar sonsuz bilinç halleri ve düzeylerine işaret etmektedir.

5. Uyuşturucu kaynaklı tecrübeler yapay ve geçicidir; sağlıklı, kalıcı ve integral bir bilinç gelişimi sağlamazlar. Oysa, mistisizmin amacı kalıcı, dönüştürücü ve integral bir bilinç haline ulaştırmaktır. Nietkim, Austin de, uyuşturucu tecrübelerinde yaşanan esrime anlarnın normal kişilik ve hayatımızla bütünleştirilememesi sıkıntısından söz etmekteydi.

6. Masters ve Houston'un araştırmalarından da ortaya çıktığı üzere, uyuşturucularla otantik dini tecrübe yaşayanların oranı çok düşüktür. Uyuşturucu tecrübelerinin büyük bir oranı, onların "kozmojik mistisizm" dediği, çeşitli medya kanallarının sunduğu batni enformasyon ve Doğu bilgeliği öykülerine maruz kalan kişilerin bilinçaltında depolanan şeylerin enerji, birlik, ruh, şeytan, cin vs. olarak taşmalarıdır. Ya da bu, Zaehner'in Jung'a atıfla "pozitif-negatif şişme" dediği şeydir. Bu tür bir mistisizm, en başta dönüştürücü olmadığı için otantik değildir. Masters ve Houston'un araştırmalarında, uyuşturucuyla otantik mistik tecrübe yaşayanların ise sağlam ve yaratıcı bir ruh haline sahip oldukları, belli bir dinî geleneğin öğretisi ve terbiyesiyle yetiştikleri, daha öncesinde manevi yolda mistik tecrübe arayışı içerisinde belli bir yol aldıkları gözlenmiştir; nihayetinde Stace, Smart ve daha birçok önemli düşünürün mistik tecrübenin en yüksek formu olarak gördükleri *saf bilinç halinde*, bilinç hallerinde değişim meydana getiren kimyasallarla yaşanan tecrübelerde söz konusu olan görsel ve işitsel unsurlar yoktur. Çünkü, mistiğin amacı, esrime düzeyinde kalarak zevk almak değil, zihninden bütün içeriği boşaltarak Tanrıya ya da nihai bir varlıkta yok olmaktır. Mistik tecrübeye götüren kısa bir yol yoktur. Manevi yolun, nefis tezkiesini, çeşitli zahmet ve acıları da ihtiva eden aşamaları vardır.⁴²

7. Teolojik açıdan bakıldığında, İslam ve Hıristiyanlık, Hinduizm, Budizm ve diğer birçok mistik geleneğe olduğu gibi, sırf kişinin gayretine dayanan ve bireysel çabayla elde edilen bir mistik aydınlanmaya cevaz vermez. Bir başka ifadeyle, her ne kadar kulun cehdi zorunlu bir koşulsuz da, nihayetinde mistik aydınlanma kesbî değil vehbidir; Tanrıyla karşılaşmak için kul, öncelikle kalbini temiz-

³⁸ Walter Stace, *Mistisizm ve Felsefe*, s. 28.

³⁹ James H. Austin'den naklen, *Zen and the Brain*, s. 440.

⁴⁰ Huxley, Algi Kapıları, s. 59-61 ve 95-103; Robert E. L. Masters and Jean Houston, *The Varieties of Psychedelic Experiences*, s. 248.

⁴¹ İbn Arabi, *Nurlar Risalesi*, çev. Mahmut Kanik, İnsan Yay., İstanbul 2004, s. 57.

⁴² Jose C. Nieto, *Religious Experience and Mysticism: Otherness As Experience of Transcendence*, University Press of America, Lanham, Oxford 1997, s. 162.

lemeli ve aradaki perdeleri yırtmalıdır. Ama son noktada, Tanrının lütfu ve inayeti olmadan bir aydınlanma ya da Tanrının kendini kalp aynasında göstermesi mümkün değildir.

8. Son ve en önemlisi olarak, bağlamsalci tezin empirik olarak ortaya koyduğu gibi, tüm mistik tecrübelerin bir noktada buluştuğu ve aynılaştığı evrensel bir öz, evrensel bir tecrübe yoktur. Ne kadar farklı gelenek varsa, o kadar çeşitlilikte mistik tecrübe vardır ve dolayısıyla farklı tecrübeler birbirlerine indirgenemezler. Bu durumda, uyuşturucu tecrübeleriyle ilgili olarak şöyle bir problem ortaya çıkmaktadır. Spontane ve otantik mistik tecrübe olduğu iddia edilen uyuşturucu tecrübelerinin ölçütü olan mistik tecrübe hangisidir? Ya da, otantik ve gerçek kabul edilen hangi mistik tecrübeye göre uyuşturucu tecrübelerine mistik tecrübe diyeceğiz? Bu noktada, genelde uyuşturucu tecrübelerinin gerçek mistik tecrübe olduğunu iddia edenlerin, mistisizmlerin birliğini ya da evrensel bir mistisizmin olduğunu öne sürenler olduğu gözümüze çarpar. Oysa, mistisizmlerin birliği ya da evrensel bir mistik özün olduğu, felsefi açıdan pek de savunulabilir ve empirik olarak doğrulanabilir bir tez değildir. Çok çeşitlilikte mistik tecrübe olduğu gibi, çok çeşitlilikte uyuşturucu tecrübeleri de vardır. Bu durum, sanki yeniden bizi, uyuşturucu tecrübelerinin pozitif şişme örnekleri olduğu iddiasına geri götürmekte ve böylece bu iddiaya haklılık kazandırmaktadır. Nitekim, bağlamsalci tezin en güçlü ismi Steven Katz'e göre, uyuşturucu aldıktan sonra mistik tecrübe yaşadıklarını düşünenler, aslında "mistik tecrübe yaşamamışlardır. Yaşadıkları, uyuşturucu tecrübeleridir. Uyuşturucu alırken yaptığımız tek şey, kendi bilincimizi tecrübe etmektir."⁴³ Huxley, Leary ve daha pek çok kişinin tecrübelerinden ve sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla, uyuşturucu tecrübelerinde aşağı yukarı ortak olan temel unsur, Zaehner'in akut manik hal dediği, bilincin her şeyi kapsayacak ve her şeyin birliğini algılayacak denli genişlemesidir. Budizm buna izin vermez. O, bilinci genişletmek değil, ondan kurtulmak ister. Zaehner, Kuşeyri'nin, bilinç genişlemesini, Allah'ın müridin önüne koyduğu tuzaklar olarak gördüğünü aktarır.⁴⁴ Bu da, bizi yeniden, Masters ve Houston'un sözlerine, yani uyuşturucu tecrübelerinin, manevi yolun ilk aşamalarına tekabül edebileceği gerçeğine götürür.

Uyuşturucularla dinî tecrübe arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalardan çıkan sonuç, az da olsa, uyuşturucularla dinî tecrübenin mümkün olduğudur. Ancak söz konusu azlık, dinî tecrübe olarak neyi kabul ettiğimize bağlıdır. Eğer dinî

tecrübe olarak sadece *birlik tecrübelerini* kabul edecek olursak, yapılan araştırmalar, uyuşturucularla *birlik tecrübeleri* geçirenlerin sayısının az olduğunu gösterir. Oysa, tek hakiki dinî tecrübe türü, *birlik tecrübeleri* değildir. Bunun yanında vahiy tecrübeleri, teistik tecrübeler, ruhlar ve cinlerle görüşme gibi dinî anlam ve önemi olan bir çok dinî tecrübe türü vardır. Bunlar da göz önüne alındığı takdirde, uyuşturucularla dinî tecrübe geçirenlerin sayısında muazzam bir artış gözlenecektir. Uyuşturucularla dinî tecrübenin mümkün olduğu iddiası, beraberinde, çeşitli geleneklere bağlı gerçek mistiklerin dinî tecrübelerinin de, köken itibarıyla, beyin içi süreçlerin birer ürünü olabileceği kuşkusunu getirir. Çünkü, uyuşturucu olarak dinî tecrübe geçirdiklerini söyleyenlerin anlattıklarıyla çeşitli mistik öğretisi ve teknikler yoluyla dinî tecrübe geçirenlerin anlattıkları arasında fenomenolojik benzerlikler söz konusudur. Uyuşturucularla ilgili araştırmalar açıkça göstermiştir ki, beyin kimyasındaki bazı değişiklikler dinî tecrübeye neden olabilmektedir ve muhtemelen, bu değişimi bazıları uyuşturucu olarak, bazıları da çeşitli mistik yöntem ve tekniklerle gerçekleştirmektedir. Elbette, uyuşturucu kaynaklı tecrübelerde gerçekleşen şeyin akut manik hal denen *bilinç genişlemesi* veya *bilinçaltının bilinci istila etmesi* olduğu, gerçek dinî tecrübelerdeyse *Tannıyla buluşma* ya da *birlik* olduğu iddia edilebilir. Ama, elimizde böyle bir ayırma bulunmaya, yani birisi yanılısamayken diğerinin olmadığını göstermeye imkan verecek yeterli ölçütümüz yoktur. Epistemolojik olarak, otantik mistik tecrübelerin nesnelliğini tesis etmek, bu tecrübelerin, kişinin iç dünyasından olup biten psikolojik bir tecrübe değil de, kişiyi aşan nesnel bir gerçekliğin tecrübeleri olduğunu ortaya koymak mümkün değildir.

Bununla birlikte, varılan sonuç, mistiklerin, çeşitli düşünce ve algı bozukluklarından muzdarip psikotikler oldukları, şizofreni, sara, histeri, saplantı nevrozu, paranoya vb. ile malul oldukları anlamını içermemektedir. Çünkü, akıl sağlığı yerinde bir mistiği bir psikotikten kökten ayıran oldukça önemli bir nokta vardır. Bu da, mistiğin, tecrübelerini sosyal hayatla bütünleştirebilmesi, yaratıcılığı, sevgisi ve dinamikliğiyle, içinde bulunduğu toplumda pozitif değişimler gerçekleştirebilmesidir. Bu özellikleri bir psikotikte bulmak zordur. O, daha çok, sosyal hayatla başa çıkma zorlukları yaşar, eylemlerinde rasyonel bir amaç ve anlamlılık taşımaz. Oysa, bir mistiğin tecrübeleri, onun hayatında pozitif dönüşüm meydana getiren, ona mutluluk, anlamlılık ve birlik/bütünlük duygusu kazandıran bir tecrübelerdir. Nitekim, "*Mysticism and Schizophrenia*" (Mistisizm ve Şizofreni) adlı yazısında, klinik psikoloji doktoru Kenneth Wapnick, bu noktaya temas eder. Wapnick, Avila'lı Azize Teresa ile içsel hayatının ayrıntılı tasvirlerini içeren bir günlük bırakan

⁴³ John Horgan, *Rational Mysticism*, s. 44.

⁴⁴ R. C. Zaehner, *Mysticism, Sacred and Profane*, s. 87.

şizofreni karşılaştırır. Her iki kişinin tecrübesinde de Wapnick, aynı psikolojik mekanizmaların işlemesi gibi belli benzerlikler bulur; fakat birçok farklılıklar da. Bu farklılıkların en başında geleniyse, Azize Teresa, içsel tecrübelerini günlük hayatla bütünleştirirken, şizofrenin olağan hayata uyum sağlama da tümünden başarısızlık göstermiş, kendi dünyasına çekilmiş olmasıdır. Azize Teresa, toplumdaki diğer insanlarla mutlu bir hayat sürmüştü ve çok güç ve önemli işlerin altından kalkmıştır. Wapnick, Azize Teresa'nın, pazaryerine dönüşünü son derece önemli bulur. Dolayısıyla, her iki durumda da, birçok psikik tecrübenin benzer alametleri vardır, ama bunların hayata uyumu kökten farklıdır. Wapnick'e göre, mistik, bize iç ve dış dünyanın birleşebileceği bir yöntem örneği sağlar. Şizofreninki ise, iç ve dış dünyanın birbirinden kopmasıyla tam bir trajik sonuçtur. Wapnick'in araştırmasına göre, mistik ile şizofren arasındaki diğer önemli bir farklılık da, şizofrende korunma kalkanı ani ve hazırlıksız düşerken mistik, birbirini takip eden aşamalarla ve kontrollü bir biçimde varlığının derinliklerine doğru yol almaktadır. Dolayısıyla, mistiğin psikik hayatında organik bir gelişme vardır.⁴⁵

Tecrübelerin gerçekliği ve doğruluğunu kaynağında, nedeninde değil de, meyvelerinde aramamız gerektiğini salık veren James, düşünce tarihinde, çeşitli ruhsal rahatsızlıklara maruz kalmış bilim, sanat vb. alanlardan birçok dâhînin olduğuna dikkat çeker. Mesela, Dostoyevski, saradan muzdarip biriydi. İşin garip tarafı, doğa bilimlerinde ve endüstriyel sanatlarda herhangi bir kişinin fikirleri, onun nörotik durumu ortaya konularak reddedilmemektedir; fikirler, mantık ve deney yoluyla veya daha başka rasyonel ölçütlerle test edilmektedir. Aynı şey, neden dinî düşünceler için söz konusu olmasın! Din alanında, James'e göre, dinî fikirlerin değeri, yalnızca vasitasız duyguya dayanan manevî hükümlerle ve sonra da pratik hayattaki pozitif sonuçları ve hayatın bütünüyle, diğer tecrübelerle olan ilişkisi ve uyumuyla takdir edilebilir. James, mistikleri zihinsel hasta ve mistik literatürü bir kurun-

tu ürünü gören psikiyatrları, genelde tıbbi materyalistleri, sırf bir şeyin doğruluğunu değerlendirme ölçütü olarak kaynağı, nedeni, güven verici değil de yıkıcı bir biçimde kullanmaları itibarıyla dogmatikle suçlar. Bir fikrin doğruluğunu nedeninde, kökeninde arayan nöroloji ya da psikiyatri, çek başına bir mistik müşahedenin geçerliliğini ne kanıtlayabilir, ne de çürütebilir. Nasıl sanatçıların, bilim adamlarının zihinsel rahatsızlıkları, onların başarılarını geçersiz kılmıyorsa, aynı şekilde bir mistiğin zihinsel rahatsızlığı ya da beyin hasarı da, onun tecrübesinin geçersiz bir kuruntu ya da sanrı olduğunu göstermez. "Meyveleriyle tanıyacaksınız onları, kökleriyle değil." Öyleyse, mistik tecrübelerin doğruluğunu değerlendirmede elimizdeki tek ölçüt, onların meyveleri olacaktır.⁴⁶

Kökünü ne olursa olsun, bir fikir doğruluğunu ve geçerliliğini, bilfiil somut hayata katılarak, yol göstererek ve geleceğin inşasında, değer, mutluluk, iyilik üretiminde ve artırımında yerine getirdiği pozitif sonuçlarla kanıtlayabilir. Oysa, patolojik bir kuşku ve kesinlik arzusu taşıyan indirgeyici açıklama ya da bilimsel dogmatizm, yüzünü geleceğin inşasından çevirerek, bir fikrin kaynağını bulmak için kısır bir geçmişe gitme faaliyetinin içerisine girmektedir.⁴⁷ Şimdi, burada şu soruyu sormak gerekiyor: Acaba, birçok psikiyatr, mistisizmi kuruntu ve zihinsel rahatsızlık ürünü diye bir yana atarken, neden James onu önemsemi? Ya da bir başka deyişle, James mistisizmin hangi meyvelerini keşfetmişti?

James için bu sorunun cevabı gayet nettir. İnsan hayatının biricik amacı mutluluk olduğunu göre, "Dini tecrübe etmenin daha karmaşık yolları, mutluluk üretiminin yeni tarzlarıdır, doğaüstü bir mutluluğa giden harikulade içsel patikalarıdır."⁴⁸ Dinin bir kişideki meyvelerinin kollektif adına James, *azizlik*, *velilik* der. James, hemen tüm dinlerde belli özellikleriyle aynı olan bir evrensel ermişlik fotoğrafı sunar. Bunlar: 1) Bencil dünyanın sunduğundan daha geniş bir dünyada olma duygusu ve üstün bir gücün varlığının duyumsanması; 2) Bu gücün kendi hayatımızla olan sürekli arkadaşça birlikteliği ve bu güce güven ve huzur dolu bir teslimiyet; 3) Benliğin erimesiyle engin bir mutluluk ve özgürlük; 4) Duyusal merkezin sevgi ve iyi duygulanımlara, "hayır, hayır"dan, yani olumsuz tavrıdan "evet, evet"e, yani olumlu tavra kayması. Bu temel içsel durumların pratik sonuçları ise *zahitlik*, *güçlü bir ruh*,

45 William Johnston'dan naklen, *Silent Music: The Science of Meditation*, s. 93-94. Mistiklerin psikotik olmadıkları ve dolayısıyla mistiklerle psikotikler arasında önemli farklılıkların olduğu konusunda bilgi için bkz. Caroline Frank Davis, *The Evidential Force of Religious Experience*, Clarendon Press: Oxford 1989, s. 213-214; Hipnoz, sara, şizofreni ile dinî tecrübe arasındaki ilişki ve bu konudaki eleştiriler için ayrıca bkz. James H. Austin, *Zen and the Brain*, s. 30 vd., 405-407; George Wall, *Religious Experience and Religious Belief*, University Press of America, 1995, s. 241-243; James H. Leuba, *The Psychology of Religious Mysticism*, New York: Harcourt, Brace&Company, Inc., London: Kegan Paul, Trench, Trubner&Co., Ltd., 1925, s. 295-296 ve 205 vd.; William Johnston, *Silent Music*, s. 40

46 William James, *The Varieties of Religious Experience*, s. 19-21.

47 David C. Lamberth, "Putting Experience to the Test in Theological Reflection", *Harvard Theological Review*, Vol: 93, Num: 1, Michigan 2000 s. 71-72

48 William James, a.g.e., s. 77.

*saflik ve merhamettir. Mistik halleri tanımlayan iki önemli unsur, iyimserlik ve tüm zıtların birliğe karıştığı bir monizmdir, uzlaşımıdır.*⁴⁹

Öyle görünüyor ki, James'in, "sahih ya da dinî mistisizm"i, kendisiyle aynı kaynaktan, yani aynı bilinçaltı alandan gelen "sahte ya da şeytani mistisizm"den ayırırken kullandığı tek ölçüt, bu ikisinin

pratikteki sonuçlarıdır. Şeytani ya da patolojik olan, düşmanlığa, nefrete, karamsarlığa, parçalanmalara götürürken, dinî mistisizm iyimserlik, mutluluk, birlik ve uyum duygusu doğurmakta, mistiğe yaratıcılık ve enerji kazandırmaktadır. Son söz olarak denebilir ki, "Tanrı gerçektir, çünkü gerçek etkiler doğurur."⁵⁰

⁴⁹ William James, a.g.e., s. 266-269, 407. Augustine, James'in burada anlattıklarını çok güzel bir dille ifade eder: "Bununla birlikte Tanrıyı severken bir çeşit ışık, bir çeşit koku, bir çeşit yiyecek ve bir çeşit kucaklaşma sevmiş olurum, şöyle ki Tanrı bendeki içsel insan için bir ışık, bir ses, bir koku, bir yiyecek, bir kucaklaşmadır. Ruhum Tanrı'da hiçbir mekanın sınırlamadığı bir aydınlık, zamanın yok edemediği melodiler, rüzgarın dağıtamadığı bir koku, açlığın dindiremediği bir lezzet, hiçbir bıkkınlığın gevşetemediği bir kucaklaşma buluyor. İşte Tanrıyı severken bunları sevmiş oluyorum". Augustine, *İtiraflar*, çev. Dominik Pamir, Kaknüs Yay., İstanbul 1999, s. 222.

⁵⁰ William James, a.g.e., s. 507; Bergson da, James gibi, zaman zaman zihinsel rahatsızlıklarla mistisizmin iç içe girdiğine; müşahede, esrime gibi hallerin zihinsel hastalarda da görülen anormal haller olmaları itibarıyla bunları hastalıklı hallerden ayırmanın zor olduğuna ama aynı şeyin diğer bilimsel ve sanatsal dehalarda da söz konusu olduğuna dikkat çeker. Bununla birlikte kâmil mistisizm üretici, yaratıcı ve takdire şayan eylemleriyle kendisini kâmil olmayanlarından ayırır. Farklı geleneklerden mistiklerin fikir birliğine ek olarak, onlarda bencil olmayan bir sevgi ve liderler olarak büyük bir canlılık görürüz. Henry Bergson, *Ahlak ile Dinin İki Kaynağı*, çev. Mehmet Karabasan, M.E.B., ikinci baskı, İstanbul 1986, s. 316 vd., 339.